

KODANIKUIDENTITEET ÜHISKONDLIKE PROTSESSIDE ANALÜÜSIS

Mari-Liis Jakobson

1. Sissejuhatus

Väärtuspõhine identiteedidiskursus on viimastel kümnenditel saanud üheks arvestatavaks instrumendiks ühiskondlik-poliitiliste protsesside uurimisel. Demokraatlikus riigis on neis protsessides üheks keskseks institutsiooniks kodanik. Näiteks Tilly (2007: 12) järgi on demokraatia konkreetset tüüpi suhe kodaniku ja riigi vahel. Ning ka nendes määratlustes, kus kodanikku otseselt ei mainita, räägitakse tast vähemalt kaudselt, näiteks osaluse, usalduse, võrdsuse, tema vabaduse või õiguste kontekstis. Seega on kodanik demokraatia subjekt, mis muudab ühiskondlike protsesside vaatlemisel oluliseks ka tema identiteedi.

Käesolevas artiklis ongi vaatluse alla võetud kodanikuidentiteedi mõiste selle teoreetilises plaanis, eesmärgiga arendada välja laiahaardeline uurimisraamistik. Nagu ka identiteedi distsipliin laiemalt, on kodanikuidentiteetide uuringud olnud senini suhteliselt hajali, ilma ühtse juhtmõtteta. Selle tulemusel seondub antud mõistega väga erinevaid vaatenurki, samuti on ühildamatud nende tulemused. Käesolev teoreetiline artikkel võiks olla omamoodi sissejuhatajaks kodanikuidentiteetide kui uurimisinstrumentariumi rakendamisele ning edasisele uurimisele.

Ühelt poolt on kodanikuidentiteet lähenemisviis, mis ühendab kaks tänapäeval üha rohkem tähelepanu koguvat ning samal ajal vastandatavat diskursust (Isin Wood 1999) – kodakondsuse ja identiteedi oma. Nende ristumiskohta varjutab aga endiselt mõisteline ning ka seletuslik segadus.

Segaduse ületamiseks analüüsin kodakondsuse ja identiteedi erinevate käsitluste puutepunkte ehk seda, mis võiks moodustada raamistiku ka kodanikuidentiteedi uurimisel, ning võrdlen seda seniste kodanikuidentiteedi uurimispraktikatega. Samuti vaatlen erinevaid identiteedipoliitilisi võtteid ning viimaks analüüsin kodanikuidentiteedi rakendusvõimalusi reaalse uurimispraktika seisukohalt. Seejuures pole eesmärgiks mitte antud mõistete kujunemise kirjeldamine (identiteeditemaatika kujunemisest on üksikasjalik ülevaade nt Sicakkan, Lithman 2005, Brubaker Cooper 2000 ning ko-

dakondsusest nt Heater 2004), vaid antud mõistete eesmärgistatud analüüs ning nende kasutamisevõimaluste kaardistamine.

Analüüsi käigus moodustatava raamistiku eesmärgiks on pakkuda välja uurimisinstrument, mis võimaldaks mõista kodanikuidentiteeti mõjutavaid tegureid nii mikro-, meso- kui makrotasandil, samuti tagajärgi, mida erinevad kodanikuidentiteeti puudutavad poliitikad võivad kaasa tuua ühiskondliku sidususe seisukohast.

2. Senine uurimispraktika ning käesoleva artikli strateegia

Kodanikuidentiteedi uurimistraditsioon erineb nn ülalt alla käsitlestest, kus keskele kohale on asetatud sotsiaalsed struktuurid ning institutsionaalsed praktikad. See on alternatiivne võimalus, vaatlemaks rohujuuretasandi protsesse ja analüüsima nende mõju makrotasandil toimuvale. Nagu Almond ja Verba (1966) kirjutasid, on efektiivse demokraatia toimimiseks liisaks formaalsetele institutsioonidele vaja ka osalust soosivat demokraatliku poliitilist kultuuri. Viimase teke sõltub paljudest formaalselt poliitilisest sfäärist väljapoole jäävatest teguritest, mida võib kokku võtta märksõnaga „kultuur” ehk avaramas käsitluses kõik see, mis kujundab inimeste väärtushinnanguid ja ühiskondlikke hoiakuid (Harrison, Huntington 2002). Tõlkides seda lauset identiteedidiskursusesse, võib öelda, et kodanikuidentiteeti mõjutavad sellega seonduvad väärtusalused, aga ka teised identiteetid. Janoski ja Grani (2002) käsitluses on kodanikuidentiteet tihti teiste identiteetide poliitilisele maastikule sattumise põhjus. See viitab ühtlasi ka eeldusele, et kodanikuidentiteet võib olla tugevalt mõne teise identiteediga seotud, samuti sellele, et kodanikuidentiteet kui selline on oma olemuselt poliitiline (*samas*).

Nagu identiteet, eeldab ka kodakondsuse mõiste selle kandja ehk subjekti olemasolu. Nii kodakondsuse kui kodanikuidentiteedi subjektiks on kodanik(ud) – sellele viitab juba mõlema mõiste sõnamoodustus. Kodaniku saab käsitleda argitasandil, kus see mõiste samastub ühe teatud tunnustele vastava isikuga paljudest, või institutsionaalsel tasandil, kus me räägime teatavast ideaaltüübist. Antud käsitluses on vaatluse alla võetud viimane. See võimaldab meil lähtuda küll individuaalsete identiteetide teooriast, aga samas analüüsida identiteete diskursiivsel tasandil.

Barber on defineerinud kodanikuidentiteeti kui „tõelist truudust poliitilisele kogukonnale, mis hoolimata teistest eristuvatest identiteetidest liidab neis mõttesuundades, mis mõjutavad kõiki” (viidatud Vihalemm 2002: 167 kaudu). Kodakondsust on jälle klassikaliselt defineeritud kui „põhilist kodaniku ja riigi vahelist suhet” (Bauböck 2000: 93). Antud määratlustes on kodanikuidentiteet sihistatud poliitilisele kogukonnale (*political com-*

munity) ning kodakondsus riigile (eeldusel, et kodanik on antud mõiste subjekt). Et neid kahte definitsiooni võrrelda, on oluline lahti mõtestada, kuidas mõisted „poliitiline kogukond” ja „riik” omavahel suhestuvad.

Delanty (2003) käsitluses on poliitiline kogukond nn rohujuuretasandi toimija. Seega võiks neid mõisteid lugeda küll ühes sfääris, kuid vastandlikel loogikatel toimivateks. Bauböck (2000) jagab inimese toimimissfäärid kolmeks: turu-, pere- ning riigisfääriks. Antud kontekstis on relevantne just viimane sfäär, milles üksikisik täidab kodaniku rolli. Selles sfääris on võimalik eristada kahte erinevat tasandit: riigitasandit, mis seondub eeskätt bürokraatia toimimise ja valitsemisega, ning ühiskonna tasandit, mida võiks lugeda ka osalusdemokraatia ja poliitilise kogukonna toimimise tasandiks (*samas*). Kodaniku esmase toimimise tasandina võib näha küll viimast, ehkki paljus on just kodaniku institutsioon see, mis neid kahte ühendab.

Seega on kodanikuidentiteet üks indiviidi identiteetidest, mis mängib tema isikustamisel suuremat või väiksemat rolli ning mis oma institutsionaalse külje poolest seondub eeskätt kodakondsuse mõistega. Kodanikuidentiteet on poliitiline identiteet, tihti ka katusidentiteet paljudele teistele politiseeritud identiteetidele ning seega võib kaudselt mõjutada ka teistes inimese toimimissfäärides toimuvat ehk mõjutada ka näiteks pere- ja turusfääris toimimist.

Inglise keeles on kodanikuidentiteedil erinevaid vasteid. Üks levinumatest on *civic identity*, mida kasutatakse palju normatiivses vormis ja eeskätt kodanikuhariduse kontekstis (nt Youniss jt 1997, Youniss, Yates 1999, vt ka Sicakkan, Lithman 2005), kuid ka laiemalt, viitamaks kodaniku hoiakule aktiivse ühiskondliku osaluse (*civic participation*) suhtes (nt Barber, viidatud Vihalemm 2002 kaudu). Seega käib antud käsitlus ühte jalga Almondi ja Verba osaluse dominandiga poliitilise kultuuri käsitlusega.

Teine tõlkevõimalus oleks *citizen identity*, mis on leidnud kasutamist pigem käsitlustes (nt Miller-Idriss 2006, Joppke 2007, Shotter 1993), kus on vaatluse all kodanikuidentiteedi ühilduvus teiste identiteetidega. Nendega sarnanevad ka mitmed teised käsitlused, mis vaatlevad mõne konkreetse (nt rahvusliku või etnilise) identiteedi ühildatavust kodaniku staatusele omaste väärtustega (nt Kymlicka 2001, Oommen 1997). Niisiis on siinkohal vaatluse all peamiselt kollektiivsed identiteedid.

Kolmanda tõlkevõimalusena võib välja tuua ka *citizenship identity*, mida on kasutanud nt Heater (2004) samatähenduslikuna mõistega *citizen identity*. Küll aga lisas tema käsitlus eespoolvaadeldud individuaalseid omadusi: nimelt tõi ta kodanikuidentiteedi tekke eeldusomadustena välja patriootlikkuse, lojaalsuse ja vendluse.

Esineb ka analüütilist lähtnemist, mille puhul jaotatakse kodanikud nende aktiivsuse-passiivsuse ning sidususe (truudus, apaatia / omakasu, võõrandumine) alusel kaheksasse erinevasse tüüpi (Janoski, Gran 2002).

Eestikeelses kirjanduses on kodanikuidentiteedi mõistet kasutatud peamiselt riigi ja kodaniku vahelise suhte olemasolu ja tugevuse indikeerimiseks: kuivõrd tunnevad inimesed end kodanikena (seega on tegemist tajutud identiteediga). Seejuures on tugevalt fookuses olnud just mitte-eestlaste (kodaniku)identiteet (Vihalemm 2005, 2008), samuti on seda võrreldud teiste identiteetide olulisusega (*samas*), aga ka üldisemalt indiviidi tajutud kuuluvust ühiskonda, poliitilisse kogukonda (nt Rikmann jt 2002, Lagerspetz 2003, Vihalemm 2008). Uuringud on aga valdavalt olnud kvantitatiivset laadi ning ka kodanikuidentiteedi väärtussisuga on tegeletud märksa vähem. Kui, siis on see esitatud nn *civic identity* võtmes, sest mitmetes uurimustes (nt Lagerspetz 2003 ja Rikmann jt 2002, Vihalemm 2005) seotakse kodanikuidentiteet just osalusküsimusega. Siiski, esineb ka seostamist väärtusalustega: nt Lagerspetz (2003) toob ühe võimalusena välja nn põhiseaduspatriootilise hoiaku oma riigi suhtes, samuti vaatleb ta huvide jaotumist ühis- ja erihuvideks, mis viitab ühiskondlikule motivatsioonile sidusa tegutsemise nimel. Lisaks on Rikmann jt (2002) seda määratlenud kui ühiskondliku konsensususe leidmise eeldust, mis peaks ühendama maksimaalsel hulgal isikuid; kuid milline on, võiks või saaks olla nende koonduamise alus, jääb ebaselgeks.

Samas, neis uurimustes, kus teatav väärtusraamistik on paika pandud, ei anna need väga julgustavaid tulemusi, viidates justkui sellele, et Eesti kodanikel ning siinsetel elanikel kodanikuidentiteet justkui puuduks või oleks esindatud üksnes sümbolisel määral (nt Lagerspetzi artiklist selgub, et inimesed ei pea oluliseks poliitilisi teemasid ega kollektiivseid hüvesid jne). Minu hinnangul ei pruugi need tulemused aga viidata sellele, et siinsed elanikud end kodanikuna ei identifitseeri (vastupidist väidavad ka kvantitatiivsed uuringud, mis väärtussisuga ei tegele), vaid pigem sellele, et kodanikuidentiteedil on mitmeid teisi tahkusi, mida uurimuste autorid kirjeldanud pole. Lihtsalt kodanikuidentiteedi kohta küsimine pole aga võimalik, kuna Janoski ja Grani (2002) sõnul ei teadvusta indiviid enesele otseselt oma kodanikuidentiteeti. Küll aga peaks kodanikuidentiteedi uurimine olema võimalik juhul, kui on konkreetselt paika pandud erinevad identiteediga seonduvad aspektid ning selle võimalikud konstrueerimise lähtekohad. Viimaseid üritangi käesoleva analüüsi käigus välja pakkuda.

Sellele, et kodanikuidentiteedi mõistel puudub laialt jagatud tähendus, viitavad ka mitmed teoreetilised käsitlused, mida eespool kirjeldatud. Sestap on nende analüüsimisel võimalik kasutada nn süsteemi autopoieetilist lä-

henemist, mille kohaselt võivad erinevad allsüsteemid luua uusi väärtusi, seega ka uusi kuvandeid väljaspool konkreetset allsüsteemi (vt nt Luhmann 1995). Antud käsitlust on riigiteoreetilises raamistikus rakendanud Jessop (1990), kes kasutas võistlevate riigiprojektide mõistet. Kohaldades antud käsitlust käesoleva töö kontekstiga, võiks rääkida võistlevatest identiteediprojektidest, mida erinevad sotsiaalsed allsüsteemid kodanikku silmas pidades konstrueerivad. Selline raamistik võimaldab analüüsida kodanikuidentiteete individuaalsel tasandil (indiviid kui oma identiteedirühma seisukohtade peegeldaja), mesotasandil (erinevate kujuteldavate kogukondade kodanikuidentiteedid) või makrotasandil (avalikkussfääris domineeriv kodanikuidentiteediprojekt) või neid tasandeid kombineerides.

Järgnevalt püüangi luua kodanikuidentiteedi käsitlemise mõistelise raamistiku, lähtuvalt senisest kodakondsuse- ning identiteediteemalisest kirjandusest. Seega tuleb esmalt vaatluse alla kodakondsuse ning identiteedi mõistete sisu analüütilises perspektiivis. Seejärel loon neid kahte ühendava raamistiku kodanikuidentiteedi diskursuse mõistmiseks, kasutades erinevaid kodakondsuskäsitlusi väärtussisu määratlemise viitetaustana ning erinevaid identiteedikäsitlusi vormina. Viimaks üritan sellest lähtuvalt anda teatava sissevaate ka identiteedipoliitiliste võtete raamistikku, et mõtestada kodanikuidentiteetide konstrueerimist ning võistlevate projektide artikulatsioonistrateegiaid.

3. Kodakondsus

Kodakondsuse uurimisvaldkond keskendub riigi ja üksikisiku suhetele kõige laiemas tähenduses. Saab eristada nelja põhilist lähenemist: õiguslikku, sotsiaalset, normatiivset ja analüütilist. Neist esimene käsitleb kodakondsust kui õiguslikku ja teine kui empiirilist seisundit, kolmas normatiivsete väärtusalustega seonduvat ning neljas kodakondsust kui analüütilist kategooriat. Vastav eristus on tehtud selleks, et markeerida erinevaid lähenemisi, mida annab edukalt kombineerida ning mille mõistmine annab uusi teadmisi ka edasisel kodanikuidentiteetide mõtestamisel. Tegemist on ideaaltüübiliste filosoofiliste konstruktsioonidega, mis peaksid iseloomustama nii riigi ja rahva kui ka erinevate ühiskonnarühmade omavahelist sidusust (või selle puudumist).

3.1. Õiguslik käsitlus

Kodakondsuse õiguslikus käsitluses on vaatluse all riigi ja üksikisiku suhted formaalsel, õiguslikul tasandil. Antud lähenemine lähtub eeskätt riigiõiguslikust käsitlusest, küsides peamiselt kodakondsuse piiride kohta ja selle kohta, kuidas seonduvad need piirid riigipiiridega ehk rahvusriikide

suveräänsuskäsitlusega (nt Joppke 1999). Kitsamas mõttes lähtub õiguslik kodakondsuskäsitlus eeskätt kodakondsuseadusest, aga ka riigi õiguslikust põhikorratüübist, mis määrab fundamentaalsed riigi ja indiviidi vahelisi suhteid korraldavad printsiibid (Kalev 2004). Konkreetsemalt on vaatluse all näiteks kodakondsuse andmise kriteeriumid ning erinevad riigi ja indiviidi suhete mudelid.

Riigi ja kodanike vahelised suhted on õiguslikult määratletud peamiselt nende vastastikuste õiguste ning kohustuste kaudu (vt Kalev 2004, Faulks 2000). Poggi (2003) toob välja isikute kohustustest ning olekutest tulenevaid kodaniku omadusi/seisundeid. Nende hulgas on näiteks kodanik kui maksumaksja ja sõjaväelane, poliitikas osaleja, riigialam (riigivõimu adressaat), teatud õiguste kandja, teatud rahvuse hulka kuuluja, publik ning teiste kodanikega võrdne indiviid. Samas ei pruugi kõik õiguslikud kodakondsuskriteeriumid ühe isiku puhul relevantset olla. Näiteks ei pruugi kõik kodanikud käia teatud riikides valimas ega läbida sõjaväeteenistust, rikkumata sellega seadust ning kaotamata kodakondsust. Samas võidakse neid teatavates süsteemides jätta seepeale ilma ka teistest kodaniku tunnustest, nt Iisraelis ei saa sõjaväeteenistust mitteläbinud kandideerida mitmete ametikohtadele jms; samas esineb isikuid, kes pole teistele kodanikele rahvuskaaslased (nt kolooniate asukad) ning kes kaotavad seeläbi ka teistes õigustes (Weil, Hansen 2001, viidatud Kalev 2004 kaudu) See on aga üks tingimus, mis kultiveerib nn mitmekäigulise kodanikkonna teket (vrd mitmekäigulise Euroopa Liidu diskursus). Antud praktika oli olulisem minevikus ning tänaseks on kodakondsus muutumas aina egalitarsemaks seisundiks (Faulks 2000) Näiteks toob Skinner (2003) ajaloolise eristuse kodanike – kui vabade, ent ühtlasi teatavaid kohustusi kandvate isikute – ning alamate ehk subjektide – kui end valitseja alamatena identifitseerivate isikute vahel, kes on oma isanda(te)st ühelt poolt sõltuvuses, ent kellel on seetõttu ka vähem kohustusi ning iseotsustamisvajadust. Samas on tema hinnangul ajalugu n-õ kordumas ning liberalismi pealetung on muutmas positiivseid vabadusi ehk degradeerimas kodaniku vabadust (kohustust) kogukonna arengusse panustada.

Lisaks valitsevad kodanikest erinevad õiguslikud suhted riigi ja mittekodanike vahel, kelleks võivad olla nii ajutised elanikud kui ka pagulased, illegaalid jt. Nende suhe konkreetse riigiga tuleneb antud käsitluses osalt ka rahvusriigile omastest suveräänsusprintsiipidest.

Väga suur osa kirjandusest keskendub samas just mittekodanike kodanikkusaaamise protseduuridele ning selle üldisele võimalikkusele vastava riigi seadusandluse kohaselt. Nagu märgib Rainer Bauböck (2006: 15): „migratsioon märgib kodakondsuse piire ning kodakondsuspoliitika tuu-

ma.” Kodakondsuse andmine põhineb kas nn vereõigusel (*ius sanguinis*) ehk isik saab kodanikuks tulenevalt põlvnemisest sama riigirahvuse hulka kuuluvatest kodanikest või nn maaõigusel (*ius soli*) ehk sünnikohajärgsuse printsiibist lähtuvalt. Lisaks eristatakse veel kaht naturaliseerimisvormi, mille kohaselt tekib isikul kodakondsuse saamise õigus vastava riigi kodanikuga abielludes või resideerumiskriteeriumit täites. Loomulikult esineb ka segatüüpe, mis riigiti erinevad. Lisaks kuulub antud käsitlusliini ka küsimus mitmikkodakondsusest (vt Kalev 2004).

Need kaks õigusliku kodakondsuskäsitluse valdkonda on kombineeritud Bauböcki (1998) kodakondsuse kontseptualiseerimismudelisse, milles ta on jaganud kodakondsuse andmise (ja mõtestamise) alused kolmeks: rahvuslik, vabariiklik ning ühiskondlik. Rahvuslik kodakondsuskäsitlus põhineb vereõigusel (põlvnemine teatavast etnilisest, keelelisest, religioosest või lihtsalt ühtse pärilismüüdiga kogukonnast), kuid tagab üldjuhul küllalt suured õigused ka antud riigi territooriumil elavatele mittekodanikele. See on tegemist küllalt suletud kodakondsuskäsitlusega, ehkki see ei pruugi tõmmata väga rangeid piire kodanike ja oma elu antud riigiga sidunud mittekodanike õigustele. Vabariiklik kodakondsuskäsitlus on Bauböcki käsitluses maaõigust ja naturaliseerumisvõimalust tähtsustav, ent kodanike ja mittekodanike vahele tugevat piiri tõmbav käsitlus. Vabariiklik käsitlus eeldab patriootlike hoiakute tugevat olemasolu ning reguleerib seda ka seadusandlusega (põhiseaduspatriootilise hoiaku või selle tekke eelduste kontrollimine kodakondsuseksami abil ühe naturalisatsiooni tingimusena). Ühiskondlik lähenemine on õiguste tagamisel märksa liberaalsem. Seda eristavad rahvuslikust käsitlusest avatumad kodakondsuse andmise kriteeriumid (kodakondsuse saavad praktiliselt kõik riigi territooriumil teatud aja elanud isikud, sõltumata sellest, kas nad on assimileerunud või mitte) ning samuti kaob range eristus konkreetse riigi kodanike ja mittekodanike vahel. See on tingitud üleilmastumisega kaasnevast nähtusest, mida Bauböck „piiride ähmastumiseks” nimetab (*samas*).

3.2. Sotsiaalne käsitlus

Sarnaselt õiguslikule kodakondsuskäsitlusele on ka sotsiaalse käsitluse puhul esiplaanil isikute õigused ning kodakondsuse sügavus, ent keskseks on just üldiste õiguste ning erinevate ühiskonnarühmade (eri)õiguste eksisteerimine nende raames ja erinevate väljade politiseeritus. Nende seotus kodakondsusega on võrreldes eelmise käsitlusega pigem sümboolne, viidates õiguslikus plaanis kodanikele kui konkreetse haldusala seadusandluse subjektidele, ent teisalt ka konkreetse ühiskonna liikmetele ning nende õiguste informaalsetele tunnustamisele antud ühiskonnas. Sotsiaalne käsitlus võiks kanda ka tasandilise kodakondsuskäsitluse nime, sest kodakondsus haarab

erinevates sotsioloogilistes edasiarendustes üha enam eluvaldkondi ja nii saab rääkida üha uutest kodakondsuse tasanditest.

Koolkonna alusepanijana võib näha eeskätt Thomas H. Marshalli (1992) teooriat, milles ta eristas kodakondsuse puhul selle tsiviilset, poliitilist ning sotsiaalset mõõdet. Tsiviilõigused olid Marshalli hinnangul esmatasandi õigused, mis kehtisid kõigile ning mis olid mõeldud isikuid võrdsustava instrumendina. Nende hulka kuuluvad isikuvabadus, samuti kõne- ja usu-vabadus, õigus õiglasele kohtlemisele, aga ka õigus tööle, kaubavahetusele ja varale, mida hiljem on liigitatud majanduslike õiguste alla (Woodwiss 2002). Poliitilised ja sotsiaalsed õigused on võrreldes tsiviilõigustega rohkem positiivse vabaduse värvinguga, viidates nende õigustega kaitstud isiku suuremale võimele tuua oma käitumisega kaasa muudatusi ühiskondlikus ja poliitilises elus. Poliitilised õigused seonduvad osalemisega poliitilistes otsustusprotsessides, nt üldise valimisõigusega, aga ka õigusega kandideerida erinevatesse poliitilistesse kogudesse. Sotsiaalsed õigused on Marshalli kodakondsuskäsitluse kihistustes kõige uudsem komponent ning nende eesmärk on tagada kodanike võrdsed võimalused individuaalse heaolu saavutamiseks. Nende hulka arvab ta kõikvõimalike tavakonkurentsist kõrvale jäävate isikute (nt puudega isikud, vanurid, töötud) toetamise, samuti õiguse haridusele.

Antud valdkond on hiljem tublisti laienenud uute tasandite arvelt. Nende allikateks on eeskätt erinevad postmodernsed poliitilised teooriad, aga ka üleilmastumine ning Teise maailmasõja järel tekkinud vajadus (rahvusvahelise) ühiskondliku leppe järele. Samuti tähtsustavad uued lähenemised õiguste kõrval enam ka kodanike panust nende õiguste tagamisse ehk nende kohustusi (Roche 2002). Nii on poliitilisele, sotsiaalsele, tsiviil- ja majandustasandile lisandunud veel näiteks seksuaalne, keskkonna ja kultuuri mõõde.

Seksuaalse kodakondsuse teke märgib ühelt poolt inimese intiimsfääri politiseerumist – seksuaalsete identiteetide loomist ning inimese kehaga seonduvate diskursuste teket avalikkussfääris – aga teisalt ka kodanike võrdsuse ideed indiviidi soo (*sex*) või soolisusega (*gender*) seoses (Lister 2002) Seega hõlmab see nii feministlikku diskursust, seksuaalvähemuste õigustega seonduvat kui ka näiteks prostitutsiooni küsimust ning laiemalt inimese keha ja sellega seonduvate õiguste küsimust.

Migratsiooni hoogustumine on tõstnud olulisele kohale ka kultuurilise kodakondsuse idee. Suurel määral on just kultuuriline homogeensus see, mis annab ühe riigi kodanikele kokkukuuluvustunde (nt Heater 2004), ent muutub rahvusvahelistumise ning multikultuuriliste ühiskondade tekke

tulemusel üha problemaatilisemaks ning vajab seega ka kodakondsuse diskursuses käsitlemist.

Põhieesmärgiks on antud valdkonnas konkreetsele riigile iseloomuliku (rahvus)kultuuri ja keele säilitamine, aga teisalt seondub sellega ka vähemuskultuuride säilimise ja autonoomia küsimus ning kultuurikonfliktide vältimine. Miller (2002) eristab kolme kultuurilist kodakondsuskäsitlust. Esimene neist, nn kultuuripoliitika uurijate koolkond (nt Bennett 1998, Miller 1998, viidatud Miller 2002 kaudu) läheneb antud küsimustele kõige liberalistlikumast vaatepunktist, leides, et riik peaks andma kultuurivallas teatavad pädevused kodanike eneste korraldada, mis peaks tagama kõikide kultuuride optimaalse kaitse. Teine koolkond põhineb USA latiino-vähemuse uurijatel (nt Rosaldo 1997, Flores, Benmayor 1997; viidatud Miller 2002 kaudu), tähtsustab enam tsentraalset planeerimist enamuskultuuri kaitsel, kuid nõuab teatavat autonoomiat ning kultuurilisi õigusi vähemustele. Sarnaselt nendega nõuab enamus- ja vähemuskultuuri kohtlemist ka Will Kymlicka teooriatest lähtuv koolkond (Kymlicka 1995, Zachary 2000; viidatud Miller 2002 kaudu), kuid nemad soovivad kollektiivse asemel pigem individualistlikku lähenemist: nende hinnangul tuleks mõtestada enamuskultuuri kui kollektiivselt jagatud nähtust (sõltumata indiviidi kultuurilisest taustast), ent lisaks sellele arvestada ka individuaalseid kultuurilisi eripärasid.

Heater (1999) eristab kolme „põlvkonda” õigusi: vanimad on tsiviil- ja poliitilised õigused, järgmised majanduslikud ja sotsiaalsed ning uusim, nn kolmas põlvkond õigusi on keskkondlikud ehk indiviidi elukvaliteeti puudutavad. Viimane kodakondsustasand on selgelt globaalsema haardega ning küsib kodaniku moraali ning empaatia kohta ökosüsteemide jätkusuutlikkuse ning koloniaalpärandi negatiivsete tagajärgede minimeerimise küsimustes (Curtin 2002). Selle mõjutasandid on ühtaegu nii riiklik, globaalne kui lokaalne ning kodaniku eesmärgiks on ühishüvede, nt puhtama õhu, taastumatute loodusvarade aeglasem ammendumine, ning ükskõikse suhtumise vähendamine (nn nimbism – *not in my backyard*) (Reid 2000).

3.3. Normatiivne käsitlus

Normatiivne kodakondsuskäsitlus suunab oma põhitähelepanu küsimustele, mida konkreetne riik/ühiskond enim väärtustab: kas need on pigem individuaalsed või kollektiivsed väärtused või käitumismustrid, kas idealiseeritakse pigem positiivseid või negatiivseid vabadusi, ning millised praktikad on hinnas. Üheks kodakondsuskäsitluste dihhotoomiaks on eristus liberaalse, kommunitaarse ja vabariikliku lähenemise vahel (nt Delanty 2003, Isin, Turner 2002, Mouritsen 2005). Paljud autorid (nt Heater 1999,

Delanty 2000) on selle taandanud vaid kahele lähenemisele, liites seejuures vabariikliku ja kommunitaarse, kuid see ei välista kolme ideaaltüübi eksistentsi. Nagu nimigi viitab, põhineb antud dihhotoomia ideoloogilistel erinevustel, mis seab piirid vaid üldsõnaliselt, langemata konkreetsematesse teiste identiteetidega seonduvatesse küsimustesse.

Liberaalse kodakondsuse subjektiks on üksikisik. Antud lähenemine baseerub suuresti Locke'i filosoofial ning seab riigisfääriga võrreldes esikohale eraomandi puutumatus, seega erasfääriga seonduva. Teine liberalistliku käsitluse filosoofiline lähteautor on J. S. Mill, kelle jaoks olid esikohal üksikisiku vabadused, vähemalt nii kaua kuni need teiste vabadusi piirama ei hakka. Seega lähtub antud käsitlus pigem õigustest kui kohustustest ning klassifitseerub õhukese kodakondsuskäsitlusena. Schucki (2002) kirjelduse kohaselt võib kodanik teataval määral oma aega poliitilisele tegevusele pühendada – käies näiteks valimas ning vaadates õhtuseid uudiseid ning ehk kuuludes ka mõnesse kohalikku kodanikuühendusse – kuid see pole otseselt vajalik. Seega on liberaalne kodakondsus lai üldnimetaja, mis rõhutab eeskätt kodaniku vabadust valida ise oma maailmavaade ning otsustada, kui olulist kohta mängivad indiviidi elus tema päritolu, töö või kodanikus-taatus.

Samas ei ole kodaniku isiklikud omadused liberalistlikus käsitluses midagi ülimalt elitaarset: nendena on välja toodud nt mõõdukus (mittekaasamine mine ekstremistlike rühmitustega), pluralismi mõistmine ja tolereerimine, ning sellest tulenevalt empaatiline suhtumine teistesse (ela ja lase teistel elada). Samas, kodanik ei ole vaikselt alluv ja alandlikult lugupidav (Macedo 1990, viidatud Heater 1999 kaudu) Seega on kodanikuks olemine liberaalses tähenduses legaalseste õiguste vastutustundlik kasutamine (Faulks 2000), mis seob liberaalset normatiivset käsitlust õiguslikuga.

Vabariikliku kodakondsuskäsitluse filosoofiliseks aluseks on klassikaline kodanikuideaal nagu seda käsitles Aristoteles, aga hiljem ka Machiavelli, Rousseau jt. Erinevalt liberalistlikust käsitlusest, mis tõstab esile erasfääri olulisust ning negatiivseid vabadusi, põhineb vabariiklik kodakondsus eeskätt positiivsetel vabadustel ning peaaegu et absolutiseerib avaliku sfääri tähtsust (Dagger 2002). Vabariiklikku ja liberaalset kodakondsust eristab Faulks (2000), nimetades esimest sügavaks ning teist õhukeseks. Olulisimaks identifitseerimisaluseks on antud käsitluse puhul inimese kohustused kodanikuna, millest esmane on aktiivne osalus riigi edendamises poliitilise kogukonna kaudu (Heater 1999, Delanty 2003) ning millest tulenevalt on rõhutatud ka kodaniku vastutust kogukonna ees. Väärtustasandil võiks selle kokku võtta märksõnaga moraal (Delanty 2003, Faulks 2000). Samas on aga rõhutatud ka mitmete individuaalsete omaduste olulisust: vendlust,

patriootilisust, pühendumust, austust kaaskodanike vastu. Ent juba Rousseau ja Aristoteles olid veendunud, et inimene iseenesest neid voorusi ei kannu, seega tuleb neid kultiveerida kollektiivsel tasandil (Heater 1999). Selle näideteks on (kodaniku)hariduse tähtsustamine, nn tsiviilreligiooni loomine ja ka üldine sõjaväekohustus (*samas*) ning muud piiranguid legitimeerivad otsused. Samuti on rõhutatud rahvusliku eripära esiletõstmise olulisust (Cobban 1964, Heater 1999).

Vabariiklik käsitlus on märksa enam ühiskonnale suunatud kui liberaalne – seda on nimetatud ka integratiivseks (Dagger 2002) ning naturaliseerivaks (Bauböck 1998). Filosoofiline käsitlus iseenesest keskendub aga üksikisikule, tema kohustustele riigi ees, samuti omadustele ning käitumisele. Lisaks on antud käsitluses säilinud eristus riigi ja ühiskonna (poliitilise kogukonna) vahel, ehkki neid ei loeta distantseerituteks, vaid pigem koostööle suunatuks. Kõigi kogukonnaliikmete eesmärgiks on liikuda ühise heaolu poole, järgides nn Üldist Tahet (vt Rousseau 1998). Seejuures on valitsejate rolliks nende huvide kanaliseerimine, tavakodanike jaoks aga valitsuse tegevuse aktiivne järelevalve.

Niisiis on tegu suhteliselt avatud käsitlusega – ühtki primordiaalset eeltinimust seatud pole. Teisalt on see sedavõrd sügav ning siduv käsitlus, et kodakondsuse omandamine nõuab inimeselt suurt tahet ning allumisvalmidust. Antud käsitluse sügavus avaldub mitmete autorite (Habermas 1994, Mouritsen 2005) hinnangul eeskätt patriootilisuse mõistes.

Filosoofilises plaanis kõige uuem kolmest käsitlusest on kommunitaarne, ehkki mitmetes käsitlustes seostatakse seda vabariikliku käsitluse juurtega ning võetakse kui antud käsitluse edasiarendust. Ka kommunitaarne käsitlus tähtsustab kodaniku aktiivset rolli ning kodanikuühiskonda laiemalt, kuid erinevalt vabariiklikust käsitlusest ei pea kommunitaarne käsitlus riiki kui formatsiooni oluliseks. Seega pannakse kodanikele vastutus kogu ühiskondliku elu edasiarendamise eest.

Samuti erineb see eelnevatest käsitlustest oma subjektimääratluse poolest. Erinevalt vabariikliku ja liberaalse käsitluse rõhuasetusest kodanikule kui subjektile vaadeldakse kommunitaarses käsitluses kodanikuidentiteedi kandjana kogu ühiskonda (mida võrdsustatakse kogukonna mõistega) ning kodakondsust kui kogukonna rekontekstualiseeringut, selle omamoodi taasühendamist. Seega on ka identiteedialusena olulisim just rühmakuuluvus, sest sisuliselt ei saa antud ühiskonnas mittekodanikke olla (kodaniku ja ühiskonna mõisted on lihtsalt nii tugevalt seotud).

Delanty (2003) eristab liberaalset ja konservatiivset kommunitaarset käsitlust. Esimene neist eeldab, et ühiskond on suhteliselt heterogeenne ning selles sisalduvad mitmed teistel identiteedialustel põhinevad rühmad.

Liberaalne kommunitarism kritiseerib John Rawlsi suurima ühise hüve printsiipi, leides, et Rawls on jätnud tähelepanuta rühmade huvid. Nt Taylor (1997) leiab, et lisaks üldistele hüvedele võivad rühmad omada ka nn erihüvesid oma rühma sees. Seega üldise hüve printsiip partikulariseerub: kodanikuidentiteet on küll kõiki nii praktikate kui rühmakuuluvuse alusel ühendav, ent tolereerib ning isegi julgustab väiksemaid identiteedirühmi ka oma identiteedist lähtuma.

Konservatiivne kommunitaarne käsitlus on aga jäigem ning leiab, et ühiskond peaks olema homogeenne. Antud lähenemine asetab keskele kohale perekonna, religiooni, rahvuse, traditsioonid jms, kuigi peab endiselt oluliseks ka osalustegurit ning kodakondsust kui tugevat identiteedialust. Seega on ka antud käsitluses olulisel kohal teised identiteetseerimisalused, mis pretendeerivad üleüldisele rakendatavusele. Samas aga seab see suuremaid piiranguid ning võiks öelda, et isegi sünnipäraseid eeldusi kodanike hulka kuulumisele. Kokkuvõtlikult, tegemist on suhteliselt intensiivse ning suletud kodakondsuskäsitlusega.

3.4. Analüütiline käsitlus

Kodakondsuse analüütiliste käsitluste valik on kõige varieeruvam ning võib potentsiaalselt haarata kõiki kodakondsuse toimevaldkondi. Danjoux (2002) eristab kodakondsust kui normatiivset ning kui analüütilist objekti. Normatiivne kodakondsus kujutab endast teatavat ideoloogilist väärtuste ja ideaalide kogumit, mida reaalsusse rakendada üritatakse. Analüütiline kodakondsus on seevastu reaalsusse rakendunud ning kodanike poolt kantavate väärtuste ja ideaalide kogum. Seega võiks öelda, et analüütilise käsitluse dihhotoomiad vaatlevad erinevaid kodakondsuse rakenduslikke (ent siiski ideaaltüübilisi) vorme.

Mitmed analüütilised käsitlused võrdlevad teatavaid kodakondsuse analüütilisi mõõtmeid mõne teise antud töös välja toodud kodakondsuskäsitluse alusel. Üks üldisemaid eristusi kodakondsuse kui seisundi ning kodakondsuse kui praktikate vahel põhineb vabariikliku ja liberaalse kodakondsuskäsitluse dihhotoomial (Lister 2003), mida on omakorda kasutatud osaliselt ka paljudes teistes dihhotoomiates. Näiteks vaatleb Bauböck (2001) kodakondsust kui liikmelisust, õiguste kogumit ning praktikaid; Joppke (2007) aga kui staatust, õigusi ja identiteeti. Eelnevast võib järeldada, et nad käsitlevad staatuse või praktikatena sama muutuja kaht vastandpoolust: üks neist näeb kodanikku aktiivse ja osalevana, teine passiivsena (vt ka Anderseni ja Hoffi (2001) jaotust õigusteks-kohustusteks, identiteediks, ning osaluseks) ning sellisena sobib ta ka praktiliseks uurimisinstrumendiks. Nagu näha, peetakse oluliseks ka kodakondsust kui identiteedialust, mille üks osa on

ka liikmelisus (*membership*) (Sicakkan, Lithman 2005). Antud sfääris on vaatluse all, kuivõrd siduv on kodakondsus üksikisiku jaoks ning kui palju võtab ta ruumi võrdluses teiste, eeskätt etnilise identiteediga (Joppke 2007). Kolmas tunnus, kohustused-õigused on samad, mis käesoleva töö sotsiaalse kodakondsuskäsitluse all välja toodud.

Nagu näha, viitab antud käsitlus kodanikuidentiteedile kui ühele kodakondsuse koostisosale. Et seda aga spetsiifilisemalt artikuleerida, tuleks lähemalt vaadelda ka erinevaid lähenemisi identiteedidiskursuses.

4. Identiteet

Identiteedidiskursuse võidukäiku ühiskonnas ja ka sotsiaalteadustes on seletatud senise väärtusaluse muutumisega. Anthony Giddensi (2004) sõnul on traditsioonid tänases moderniseerivas maailmas kaotamas oma tähendust (ning seega on vähenemas ka essentsialistliku identiteedikäsitluse osatähtsus), mis on viinud inimesed uue väärtusaluse otsingutele ning andnud tuule tiibadesse konstruktivistlikule identiteedikäsitlusele¹. Üha avarduv maailm pakub aga välja aina uusi väärtusi ja „väärtuspakette,” mida järgivaid või kombineerivaid inimesi võibki nimetada teatavate identiteetide kandjateks. Markantse näite sellest pakub Giddens (*samas*), kelle hinnangul on identiteetid refleksiivsed, st identiteete kujundatakse avalikkussfääris identiteedi kandjast väljaspool seisvate jõudude poolt (nt enesebiraamatud, ajakirjandus jms). Siiski, kadunud pole ka essentsialistlik identiteedikäsitlus², mis on suurel määral olupoliitilistel põhjustel võtnud revanši ka sotsiaalteadustes. Seega annab identiteetide uurimine aimu nende kandja(te) väärtustest, aga ka ühiskondlikest protsessidest üleüldiselt (identiteetid tekivad ja muutuvad sotsiaalse interaktsiooni keskkonnas, mõjutades samaaegselt sealsete toimijate hoiakuid ning suhtumisi teistesse).

Teine põhjapanev vastandus seisneb üldtunnustatud, nn peavoolu identiteetide ning eristuvate ehk nn stiilihõimude identiteetide vahel. Maffesoli (1995, Hesmondhalgh 2005) peab esimest neist massikultuuril põhinevaks, teist aga sellest nii sisemiselt kui väliselt eristuda püüdvaks (nt muusika, riietuse, käitumise poolest). Sellesse rühma kuulub tema sõnul intelligents, aga ka mõned alamklassi identiteedist lähtuvad „stiilihõimud,” mis pole seejuures otseselt sidusad rühmad, vaid lihtsalt sarnast meelelaadi kandvad isikud.

1 Konstruktivistide jaoks on identiteetid sotsiaalselt konstrueeritud, seega ka pidevas muutumises ning kõigi jaoks vabalt omandatavad. Selliste identiteetide hulka kuuluvad näiteks maailmavaatelised või allkultuurid identiteetidid.

2 Essentsialistide jaoks on identiteetid püsivad ning primordiaalselt ettemääratud. Selliste identiteetide hulka kuuluvad näiteks rassiline, sooline ning ka etniline identiteet.

Samas, nagu mainivad mitmed autorid (nt Stryker jt 2000, Brubaker, Cooper 2000, Tilly 1995), on identiteedialaste tööde üheks suurimaks miinuseks identiteedikäsitluste erinevus, mis vähendab antud mõiste usaldusväarsust uurimisinstrumendina. Põhilised lahkeliid seonduvad identiteedi muudetavuse ning muutumatusega, identiteedi allika, kandja ja eksklusiivsuse küsimusega. Teine väljatoodavatest vigadest on, et sellises mõiste mitmetähenduslikkuse olukorras ei ole mitmed autorid identiteeti konkreetselt defineerinudki (*samas*).

Käesolevas töös püüan vältida mõlemat. Loon siinse identiteediraamistiku paljusid erinevaid käsitlusi kaasates, mis võimaldab võimalikult laiapõhjalist tulemust ning vaadelda identiteete kui võistlevaid identiteediprojekte, sest ka kodanikuidentiteeti võidakse seostada erinevate teiste identiteetide või väärtusalustega.

Identiteedi kandjatena nähakse erinevates teooriates indiviide või inimkooslusi, sellest tulenevalt räägitakse identiteetide individuaalsusest või kollektiivsusest, mõnes käsitluses ka nende sotsiaalsusest. Individuaalsete identiteetide käsitlusest lähtub näiteks psühhoanalüütiline koolkond, mille tuntuim esindaja on Erikson (1968, viidatud Stryker jt 2000 kaudu) ning mille kohaselt on identiteet individuaalne enesemääratlus või erinevate määratluste suhteliselt püsiv pakett. Samuti väärtustavad individuaalseid identiteete võrgustikuteoreetikud (nt Kim ja Bearman 1995, viidatud Stryker 2000 kaudu), kelle hinnangul on oluline eeskätt üksikisik ja tema väärtusalused.

Identiteeti käsitletakse kollektiivi poolt jagatud nähtusena erinevate sotsiaalsete liikumiste uurijate kasutatavas identiteediteoorias (Stryker jt 2000), mille kohaselt on identiteet ühiste arusaamade pakett liikmelisusest, piiridest ning ühistest tegevustest; samas lähtuvad sellest printsipiibist ka poliitiliste identiteetide uurijad (nt Calhoun 1994).

Need teoreetikud, kes nimetavad oma uurimisobjektiks olevat sotsiaalse identiteedi, asetuvad oma käsitlusega kuhugi kahe eelneva vahepeale. Näiteks vaatleb Turner (1987, viidatud Stryker 2000 kaudu) üksikisikuid kui teatava sotsiaalse kategooria liikmeid, mis mõjutab nende isiklikku identiteeti, ent on samas seotud ka kollektiiviga. Antud käsitlusega seonduv ka Giddensi (2004) eneserefleksiivsete identiteetide (*self-reflexive identities*) käsitlus: identiteedid avalduvad küll individuaalsetena, kuid on omandatud sotsiaalses keskkonnas, seega teistelt või teiste ettekirjutustest. Teisalt arvestavad sotsiaalse identiteedi uurijad ka kollektiivse identiteedi „ebavõrdse” mõjuga selle kandjatele (nt Klaadernans 1997, viidatud Stryker 2000 kaudu). See viib aga juba järgmise identiteedi karakteristikuni: identiteedi allikateni.

Ka allikad võib jagada teljel individuaalsed-kollektiivsed, millest esimene tähtsustaks üksikisikule omaseid karakteristikuid, vaateid, väärtusi, teine aga teatava inimkollektiivi poolt jagatud tunnuseid. Seejuures ei pruugi nad üksteist välistada, vaid tõlgendada põhjuslikkuseoseid erinevalt. Indiviidi kui identiteediallika puhul vaadeldakse esmastena tema individuaalseid omadusi, mis võivad olla nii kaasasündinud kui omandatavad ning mis tingivad teatavad käitumismallid ja sotsiaalse kuuluvuse. See käsitlus on omane just võrgustikuteoreetikutele (*samas*).

Kollektiivi kui identiteediallika puhul nähakse esmasena üksikisiku kuuluvust teatavasse rühma, mis määrab ka tema personaalse identiteedi. Viimase puhul eristatakse kaht tüüpi kollektiive (Jenkins 1996): rühmi, mille puhul on olulised isikutevahelised suhted ning tugev kokkukuuluvustunne ja mille puhul saab indiviidist rääkida kui rühmaga tugevalt seotud liikmest (*membership*); ning kategooriaid, mis ei eelda tugevat kokkukuuluvustunnet, vaid kus liiget nähakse üksnes passiivselt rühma kuuluvat (*belonging*), ent rühm on üksikisikutele teatavaks identifitseerimisaluseks ning väärtuspõhjak. Esimene neist on omane pigem sotsiaalsete liikumiste vaatlejatele (nt Klaadermans 1997, Melucci 1985; viidatud Stryker 2000 kaudu), teine pigem kognitiivse sotsiaalpsühholoogia koolkonnale (nt Turner 1987, viidatud Stryker 2000 kaudu), aga ka nn neotribalistidele (nt Maffesoli 1995, Bennett 1998, 2005).

Samas pole selline eristamine alati õigustatud ning võimalikki, sest mitmeid identiteete, mida võib ühes käsitluses lugeda individuaalseteks, võidakse teisel lugeda kategoorial põhinevateks, sest sarnase identiteediga isikuid on veelgi, ehkki nad pole omavahel tugevalt seotud. Seega oleks korrektsem lähtuda sotsiaalsete interaktsionistide identiteediallikate jaotusest.

Selle käsitluse kohaselt on identiteet omane eeskätt indiviidile ning on seega ka unikaalne, kuid teisalt on see tugevalt mõjutatud kollektiivsetest identiteetidest ehk sotsiaalsetest kategooriatest ja ka rühmadest, millesse inimene kuulub. Peter Burke (2003) jagab identiteedi allikad kolmeks: rollilisteks, kollektiivsusel baseeruvateks ning isiklikeks omadusteks. Rollidena mõistetakse teatavaid praktikaid, mis on omandatud sotsialiseerumise käigus ning mille viljelemise kaudu end identifitseeritakse. Need identiteetid kujunevad ühest küljest mõjutatuna kultuurikontekstist (millisena antud rolli laiemalt nähakse) ning teisalt isiklikest kogemustest (mis annavad igaihe nägemusele isikliku värvingu). Seega on tegu kollektiivis osalemise teel omandatud identiteediga, ehkki seda viljeletakse personaalsel tasandil. Kollektiivse tasandi identiteetideks loetakse siinkohal kuuluvustundega seonduvad identiteetidid – nii rühma kui kategooriaga seonduvad. Kolmas identiteediallikas ehk individuaalsed omadused presenteerivad konkreetsele indiviidile omaseid karakteristikuid.

Identiteedi avatuse küsimus on otseselt seotud paradigmaatilise jaotumise-
ga essentsialismi ning konstruktivismi baasil. Kuigi eespool sai mainitud,
et identiteedidiskursuses on toimunud nihe konstruktivismi suunas, ilmes-
tavad seda endiselt mitmed käsitlused, mis on seotud ka essentsialistliku
paradigmaga. Peamiseks näiteks on rahvusküsimus: eristus rahvuse kui et-
nilisuse (*ethnicity*) ning rahvuse kui riigirahva (*nation*) vahel. Esimese pu-
hul lähtutakse rahvusidentiteedi määramisel primordiaalsetest omadus-
test ehk eeldatakse, et inimene sünnib vastavasse identiteedirühma, seega
on tegemist suletud identiteedikäsitlusega. Teisel puhul põhineb üksikisiku
kuuluvus üksnes tema enese soovil ja jõupingutustel ning seega on pääs
vastavasse identiteedirühma avatud. Samasugune eristus on tekkinud sooi-
dentiteetide puhul: eristatakse sünnijärgset ehk bioloogilist sugu (*sex*) ning
konstrueeritud ehk sotsiaalset sugu (*gender*), antud küsimus eksisteerib
teistegi identiteetide puhul. Samas võib identiteedi avatuse või suletuse de-
termineerida ka identiteedi eksklusiivsus: üksikisikul kas on võimalus lii-
kuda identiteetide radadel vabalt või määravad seda ranged käsud või kee-
lud. Eeskätt on see iseloomulik ühiskondades, kus identiteedi kujundajaks
on mõni äärmuslikku ideoloogiat kandev rühm (nt erinevad fundamenta-
lismi voolud), mis Brubakeri ja Cooperi (2000) hinnangul nõuab identi-
teedikandjatele ka suuremat homogeensust ning kestvust läbi aja. Sellised
identiteedid on äärmuslikud ka ühe teise identiteedi parameetri kohaselt,
milleks on sügavus (*intensity*) – kuivõrd suures osas määrab konkreetne
identiteet indiviidi väärtusi, hoiakuid, praktikaid. Selle põhjal on võimalik
otsustada, kuivõrd oluline on antud identiteet selle kandjate jaoks. Giddens
(2004) kujutab identiteete stratifikatsioonisüsteemina, mille kohaselt saab
inimene ise seada oma sotsiaalsed identiteedid teatavasse järjestusse oluli-
suse alusel.

Üks tingimus, mille puhul on ühel nõul nii essentsialistid kui konstrukti-
vistid, kollektiivse ja individuaalse identiteedikäsitluse pooldajad, kriitikud
ja optimistid, on see, et igal identiteedirühmal on oma piirid. Tilly hin-
nangul seonduvadki kõik identiteedi olulisemad tahud piiri küsimusega.
Tema hinnangul on piirid „need komponendid, mis eraldavad mind sinust
või meid teistest; piiridesised suhted; piirideülesed suhted; ning lood/
müüdid piiridest ja suhetest” (Tilly 2003: 608). Lotmani (1999) käsitluses
on piir side, mis ühendab konkreetsest identiteedirühmast väljapoole jääva
maailma sisemisega, ning vastandumine toimub üksnes eristamise tasan-
dil. Samas on piir ka omamoodi tõlkemehhanism, mis vahendab erinevate
üksuste vahel infot ning loob seega eelduse erinevate rühmade vaheliseks
interaktsiooniks. Samas võivad need interaktsioonid olla ka üksnes vastan-
dumisel põhinevad. Castelli (1997) järgi on identiteetide paljusus stressi ja
konfliktide allikaks.

Kaasajal on lisaks identiteetide tähtsuse kasvule toimunud ka nende hulga kasv. See on viinud vajaduseni nende vahel kooskõla leida, neid omavahel ühitada. Kõige olulisemate küsimustena toob Calhoun (1994) sellega seonduvalt välja küsimuse erinevate identiteetide väärtusaluste ühilduvusest, eriarvamused teatavate rollide määratlemisest, uute identiteetide tekkest rollidest väljuva käitumise tulemusel ning isikliku identiteedi killustumisest. Vajadus neid kõrvalmõjusid vältida on pannud identiteedikandjaid looma omi identiteediprojekte, mis võimaldavad leida teatava dominantse identiteedi kooskõla teistega. Seejuures pole nende loojateks mitte üksnes uute või marginaalsete identiteetide kandjad, kes otsivad tugipunkti oma identiteedile, vaid ka juba traditsioonilised ning laia kandjaskonda omavad identiteedid (*samas*). Selle tulemusel ongi sündinud identiteedipoliitika.

Identiteedipoliitikaks (*identity politics*) nimetatakse protsessi, mille käigus üritatakse vormida teatavate identiteetide väärtusaluseid, kuuluvusprintsipi ning teisi sisemisi reegleid, eesmärgiga saavutada oma identiteedirühma suurem tunnustatus ning konkreetse identiteedi tugevam ühilduvus teatavate teiste identiteetidega. Sicakkan ja Lithman (2005) on väitnud koguni, et identiteedipoliitika eesmärgiks on enesele meelepäraseima kuuluvusprintsipi loomine, levitamine ning säilitamine. Eeskätt on see aga kommunikatiivne protsess, milles osaleb palju erinevaid osapooli kõigilt ühiskonnatasanditelt. Seega sarnaneb see teataval määral Habermasi (1986) deliberatiivse demokraatia printsiipidega ning eeldaks justkui ideaalset kõnesituatsiooni.

Sicakkan ja Lithman (2005) toovad lisaks identiteedipoliitikale sisse veel teisegi mõiste – identiteedipõhine poliitika (*politics of identity*). Kui esimene neist keskendus peamiselt ühiskonnast tulevatele signaalidele, mis üritavad vormida kuuluvuse piire ning väärtusaluseid, siis teine avaldub institutsionaalsel tasandil (riigitasandil) ning selle eesmärgiks on rajada sobivale väärtusalusele oma poliitikat. Seega seondub viimane pigem identiteetide artikuleerimise ülalt alla perspektiiviga.

Hoolimata aga sellest, milline on suund, põhineb identiteedipoliitika identiteedi konstrueerimise (*identity building*) printsiipidel. Castells (1997) eristab kolme taktikat: legitimeerimist, vastandumist ning projektiidentiteetide loomist. Seejuures võib esimest neist pidada eeskätt identiteedipõhise poliitika ning kaht järgmist identiteedipoliitikaga seonduvaks.

Legitimeerivaid identiteete loovad reeglina ühiskonnas domineerival positsioonil olevad institutsioonid ning nende eesmärk on *status quo* ning eeskätt oma positsiooni säilitamine. Vastuseisuidentiteete loovad need toimijad, kes on mingil määral aktiivselt toimimisväljalt eemale tõugatud ning osalt ehk isegi domineerivate institutsioonide poolt stigmatiseeritud. Ka

nende eesmärgiks võib lugeda *status quo* säilitamist; kui mitte tahtlikult, siis vähemalt oma alateadliku sooviga jääda opositsiooni. Seega võib järjepidev vastuseisuidentiteet aja jooksul hoopis legitimeerivaks osutuda. Lisaks toovad mõningad autorid eraldi identiteedi konstrueerimise viisina esile reaktiivsete identiteetide loomist (nt Vetik jt 2006), viidates spontaansele vastuidentiteedile legitimeeriva identiteedi suhtes. Nende tekkemehhanism on samane vastuseisuidentiteetidega, kuid neid nähakse moodustuvat pigem rohujuuretasandil, vastandumaks peavoolule. Kolmas identiteedi konstrueerimise strateegia on Castelli järgi projektiidentiteetide loomine. Need on erinevalt eelnevatest pigem muutustele orienteeritud; nende kandjateks on toimijad, kes loovad senist ühiskondlikku struktuuri ümbermõtestava identiteedi, mille eesmärk pole alati senistele identiteetidele vastutöötamine, vaid uute identiteetide loomine ning uute temade esiletõstmine.

Erinevad identifitseerimisstrateegiad omavad ka erinevaid tagajärgi. Nagu mainitud, toodavad legitimeerivad ning vastuseisuidentiteedid *status quo*'d; seega regenereerib legitimeeriv identiteet ühiskonnapilti, kus võimusuhted jäävad samaks. Reaktiivsed identiteedid viivad aga uute identiteedikogukondade tekkeni, millel on oma filosoofiline pagas ning milles on olulisel kohal vastandumine teistele. Projektiidentiteedid muudavad nende taga seisjad aga iseseisvateks sotsiaalseteks toimijateks.

Seega, identiteedipoliitika ning identiteedipõhise poliitika (st vastavate kommunikatsiooniaktide) analüüs võiks anda vastuse sellele, milliseid kodanikuidentiteete propageeritakse, millised identiteedirühmad võivad olla selle taga ning anda aimu sellestki, millised on ühiskonnas valitsevad võimusuhted ning sidusus.

5. Süntees: kodanikuidentiteet

Kodanikuidentiteet peaks kuuluma n-ö peavooluidentiteetide hulka ning hõlmama kõiki konkreetse haldusüksuse kodanikke. Nagu märgitud, on identiteet analüütilise lähenemise kohaselt üks kodakondsuse avaldumisvorm. Seejuures peetakse oluliseks eeskätt kodanikuidentiteedi sügavust ning iseäranis selle suhtelist sügavust võrreldes teiste identiteetidega (nt etniline, subkultuurne vms) (vt Joppke 2007). Identiteet on küsimus sellest, kui võrd tugevat sidet omab kodanik kogukonna/riigiga ning kui lai on seejuures kogukonnana identifitseeritav inimhulk. Samuti on võimalik uurida, kuidas mõjutab üks või teine identiteet kodanikuidentiteeti, sest nagu mainitud, on kodanikuidentiteet poliitiline identiteet ning see politiseerib teisi identiteete neid enesega liites.

Analüütilise kodakondsuskäsitluse eristus identiteedi, õiguste ning staatuse-praktikate vahel viitab küll sellele, et otseselt ei seostu kodanikuidenti-

teediga ei õiguste ega ka nt osaluse küsimus. Kaudselt aga küll, kuna põhiline parameeter, mis eristab identiteeti teistest kodakondsuse tahkudest, on selle subjektiivne tajutus, ükskõik, kas siis normatiivina (millised peaksid kodanikud olema) või praktikana (millised kodanikud on, mida nad väärtustavad). Seega võivad ka kodaniku praktikad, seisundid ning õigused olla osa sellest kodaniku kuvandist.

Õiguslikku kodakondsuskäsitlust saab adpteerida eeskätt kodanikuidentiteedi kandjate ringi määratlemisel ehk pannes paika piirid, mis eristavad kodanikku mittekodanikust. Eristuse aluseks on kodakondsus või selle saamise tingimused (nt rahvus, sünnipära, elukoht ja keeleoskus), mis on määratletud seadustes. Nende alusel saab määratleda nii kodanikuidentiteedi allikad kui ka identiteedi avatuse. Samuti saab seadusi analüüsides kindlaks teha selle sügavuse, mis on vastavuses sellega, kuipalju õigusi riik kodanikele annab ning milliseid kohustusi peale paneb. Õigusliku kodanikuidentiteedi tahkude avaldumist indikeerib ka nt see, kui kodanikuidentiteet formuleeritakse kodanikuõigustest või -kohustustest lähtuvalt (nt kodanik kui maksumaksja, kaitseväekohuslane või valija).

Samas on see vaid üks ning küllalt konservatiivne võimalus. Nagu on näidanud uuringud (vt nt Vihalemm 2008) võivad end võrdselt kodanikuna tunda ka need, kellel konkreetse riigi passi taskus ei ole (vrd Bauböcki rahvuslik kodakondsuskäsitlus). Õiguslikku kodanikuidentiteedipoliitikat võib seega pidada pigem formaalseks – apelleeritakse identiteedikandjast väljaspool seisvale kunstlikule ning suhteliselt staatilisele kehandile, mis eeldab kas kodanikuidentiteedi suhteliselt loidu omaksvõttu või siis intensiivset propagandat, mis rõhub identifitseerimiskriteeriumina seadustele. Samuti viitab õiguslik kodanikuidentiteedi konstrueerimine mikrotasandil suhteliselt instrumentaalsele kuvandile kodanikust.

Rohkem süvitsi analüüsi võimaldab normatiivne käsitlus, mille puhul on huvikeskmes samad parameetrid, kuid nende sisu baseerub ühiskondlikul tõlgendusel kogukonna väärtustest ning annab seega enam märku ühiskonnas levinud hoiakutest (vt tabel 1). Samuti annab sisulisema perspektiivi sotsiaalne kodakondsuskäsitlus, mis panustab kodanikuidentiteedi loomesse nii piiride küsimust puudutavas kui ka identiteedi avatuse ja sügavuse osas, eeskätt on see aga oluline indikaator kodanikuidentiteedi seoste osas teiste identiteetidega. Samas on sotsiaalne käsitlus kui õigustele keskenduv diskursus normatiivsega ühendatav, kuna erinevad normatiivsed lähenemised tõlgendavad õigusi omal moel.

	Liberaalne	Vabariiklik	Kommunitaarne
Identiteedi kandja	Üksikisik	Üksikisik => ühiskond	Kodanikkond
Identiteedi sügavus	Pigem õhuke, igaüks otsustab ise, kui oluliseks ta kodanikuidentiteeti peab; formaalne võrdsus on üldiste õiguste alusel tagatud kõigi jaoks	Sügav, kodanikuidentiteet kui üks indiviidi esmasemaid identiteete üldse, iseäranis olulised on osalust rõhutatavad (nt poliitilised) õigused ja kohustused	Pigem sügav, kuigi tugevalt mõjutab ka kogukonnale aluse pannud identiteedi sügavus
Identiteedi avatus	Avatud	Pigem avatud, kuigi kodanikukssaamine eeldab tugevat pühendumust ja valmistumist	Konservatiivse kommunitarismi puhul võib olla pigem suletud, samas kui liberaalkommunitarismi puhul väga avatud.
Identiteedi allikas			
<i>rollid</i>	Rollide täitmine vabatahtlik	Primaarsed, osalev kodanik (valija, kodanikeühenduste aktivist, arvamuse avaldaja)	Kodanikkond peab täitma rolli, mida teistes käsitlustes kannab riik.
<i>rühm/kategooria</i>	Kodanikkond kui õiguslikul kuuluvusel põhinev kategooria	Kodanikkond kui kindlate tunnuste, ühtse kodanikuhariduse saanud ning üldiste huvide nimel tegutsev kategooria	Kodanikkond kui sidus kogukond, mille liikmed peavad tegutsema ühistes huvides
<i>isiklikud omadused</i>	Mõõdukus, sallivus, empaatias võime	Põhiseaduspatriotism, lojaalsus, truudus	Kokkuhoidvus, vennalikus
Teised identiteedid	Esiplaanil	Vähemtähtsad	Olulisel kohal, kodanikuidentiteediga teineteist täiendavad

Tabel. Normatiivse kodakondsuskäsitluse ja identiteedidiskursuse seosed. Allikas: autori koostatud

Normatiivne lähenemine võtab arvesse nii identiteedi individuaalsust-kollektiivsust, erinevaid identiteediallikaid, identiteedi sügavust, ning teataval määral ka sügavust ja eksklusiivsust ning suhet piiridesse. Kui liberaalne käsitlus viitab eeskätt individualistlikule eluhoiakule, viitab ta ka kodanikule kui autonoomsele toimijale, ning seega viitavad liberalismile üksikisikukesksed identiteedikäsitlused. Sellele vastanduvad kommunitaristlikud-kollektiivsed. Vabariiklik lähenemine kodanikuidentiteedile mõistab kesksena küll indiviidi, kuid peab oluliseks tema tegevuse suunatust kollektiivi hüvanguks.

Normatiivne kodakondsuskäsitlus võimaldab välja tuua ka erinevaid kodanikuidentiteedi allikaid – rolle, rühmi/kategooriaid ning individuaalseid omadusi. Kodaniku rollide täitmise – valimistel osalemise, kodanikeliikumiste aktivistideks vms olemise – aluseks on erinevad osalusega seonduvad aspektid. Eeskätt on need esile tõstetud vabariikliku lähenemise puhul. Ka rühmad on antud käsitluse kontekstis olulised, eeskätt vähemusrühmade või huvirühmade mõistes, kuid kommunitaarne käsitlus seab kodanikuidentiteedi eeltingimuseks kogukonnatunde kõigi teiste kodanikega, seega kodanikkonna kui sidusa rühma eksistentsi, hoolimata erinevustest nende teistes identiteetides. Liberaalne, aga ka vabariiklik käsitlus mõistavad kodanikkonda pigem kategooriana.

Võttes abiks sotsiaalse ehk nn tasandilise kodakondsuskäsitluse, võib öelda, et rühmi väärtustavateks käsitlusteks on eeskätt eriõigustega seonduvad tasandid, nt kultuurilise ja ka seksuaalse kodakondsuse omad, kategooriatega seonduvad universaalsemate, nt tsiviilise, poliitilise, sotsiaalse, majandusliku ja ökoloogilise kodakondsuse tasandid. Samas on selle kategoriaalsuse alus erinev: liberaalne lähenemine võtab aluseks eeskätt õigusliku käsitluse – vaadeldes kodanikena neid, kes oma õigusseisundi poolest seda on – vabariiklik käsitlus aga subjektiivsema kuuluvustunde – kodanik on see, kes kodanikuna käitub ning end kodanikuna tunneb. See seondub ka kodanikuidentiteedi individuaalsete omadustega. Nagu mainitud, idealiseerib liberaalne lähenemine kodaniku puhul mõõdukust, iseotsustamisvõimet, empaatiat ja sallivust, vabariiklik lojaalsust, patriotismi ja kodanikuaktiivsust ning kommunitaarne alalhoidlikkust ja kogukonnatunnet.

Kuigi kodanikuidentiteedi avatuse või eksklusiivsuse määratleb suuresti õiguslik kodakondsuskäsitlus, on olulisel kohal ka see, kuivõrd tunneb indiviid end ühiskondlike väärtustega seotuna. Osalt on identiteedi avatus määratud selle poolt, kui universaalsed on antud ühiskonnas pakutavad õigused ning kui hästi kaitstud eriõigused, mis võimaldavad teisi identiteedirühmi kodanikuidentiteediga integreerida. Normatiivsetes käsitlustes seondub avatuse temaatika eeskätt heterogeensuse või homogeensuse

taotlusega ning selle essentsialistlikkuse või konstruktivistlikkusega. Seega võib homogeense kodanikkonna visiooni kandvat konservatiivset kommunitarismi lugeda pigem suletud kodanikuidentiteedi aluseks, samas kui samuti homogeensust taotleva vabariikliku lähenemise nõudeks on üksnes inimeste hoiakute muutmine kodanikuhariduse jms alusel. Liberalism ning liberaalne kommunitarism esindavad pigem avatud identiteedikäsitlust, samuti on sellise suuna võtnud globaalsema haardega õigustasandite protagonistid.

Kui kodakondsuse sügavust mõjutab eeskätt tajutud õiguste ja kohustuste hulk, kodanike aktiivsus ning riigi eeldatav roll, avaliku ja privaatse suhe kodaniku institutsiooni ning selle tuginemine seadusele või moraalile (Faulks 2000), siis kodanikuidentiteedi puhul võib needsamad parameetrid võtta vaatluse alla, analüüsides, kuidas kodanikud ise oma positsioone tajuvad. Seejuures võib eeldada, et õhukese kodakondsuskäsitluse parameetrid loovad sügava kodanikuidentiteedi tekkeks vähem alust kui sügava kodakondsuskäsitluse omad. Pigem negatiivsetele vabadustele, õiguslikule käsitlusele ning privaatsfääri olulisusele rõhuv õhuke kodanikuidentiteet sobitub liberaalse käsitlusega, samas kui kohustusi, ühiskondlikku sidusust, moraali ja avalikkussfääri rolli rõhutav sügavam kodanikuidentiteet seondub rohkem vabariikliku, aga ka kommunitaarse ideaaliga. Samas määrab antud juhul palju ka kodanikuseisundiga seonduvate õiguste hulk ning olulisus kodaniku jaoks – see, kuivõrd seondub kodanikuidentiteet teiste indiviidi jaoks oluliste identiteetidega – nagu ka see, kui intensiivselt on rakendatud identiteedipoliitilisi instrumente selleks, et kodanikuidentiteedi tähtsust tõsta.

6. Kodanikuidentiteedipoliitika

Kodanikuidentiteedipoliitika seonduvad kas kodanikuidentiteedi muutmise ambitsiooniga või sooviga tugevdada kehtivaid hoiakuid. Eeskätt seostuvad need normatiivse ning õigusliku kodakondsuskäsitlusega. Identiteedipoliitika võivad olla legitimeerivad, nt domineeriva kodanikerühma või selle poliitiliste esindajate viljeldav poliitika, mis tugineb olemasolevale kodakondsuseadusele ning seab eesmärgiks mittekodanikest rühmade väljajätmise. Samas võivad legitimeerivad poliitika olla ka inklusiivsemad, näiteks rõhudes hoopis vähemusrühmade suuremale integreeritusele ning kodanikutundele. Üldiselt põhinevad legitimeerivad poliitika eeskätt kehtivale seadusandlusele kui kehtiva seisundi legitiimsele alusele ning seetõttu on neil tihtipeale kalduvus jääda üksnes õigusliku kodakondsuskäsitluse keskseks.

Vastuseisuidentiteete loovad reeglina vähemusrühmad, kes on kodanikkonna hulgast kas juriidiliselt või teatavate identiteedipoliitikate teel ko-

danike hulgast välja arvatud või lihtsalt teatavatest õigustest ilma jäetud. Samuti võivad seda teha nende eestkosterühmad. Teisalt võivad vastuseisidentiteete loovat poliitikat ajada ka nn enamusrühma hulka kuuluvad radikaalsemad, nt konservatiivse maailmavaatega isikud, kes näevad kodanikuidentiteedi suuremat eksklusiivsust võimalusena suurendada ka selle sügavust ning olulisust antud identiteedi kandjate jaoks. Mõlema strateegia tulemuseks võib aga olla Castellsist lähtuvalt hoopis kehtiva seisundi legitimeerimine ning süvenemine; antud juhul siis „täisväärtuslike“ ning „pooltoobiste“ kodanike vahelise lõhe süvenemine. Seega viitab antud poliitika identiteedipõhisele konfliktile ning selle tulemuseks on segregatsioon.

Projektiidentiteedid võivad seonduda eeskätt tasandilise kodakondsuskäsitluse õiguste laiendamise või hoopis kitsendamise ambitsioonide või ka mõnede väärtusaluste sotsialiseerimisega. Eeskätt puudutab see väga konkreetselt mõnd kodanikuidentiteedi tahku (nt kodaniku kohustus valimas käia, solidaarsus kui kodanikkonna püsimise alusväärtus, kodaniku kohustus prügi sorteerida vms) või hoopis eriõigusi ega tarvitse seega esile kutsuda õigusliku või normatiivse mudeli suurt muutust. Samas võib teatud diskursuste rõhutamine avalikkussfääris mõjutada ka hoiakute artikuleerimist mikrotasandil ning tõsta kodanike teadlikkust oma ühest või teisest õigusest, kohustusest või väärtuselisest nõudmisest.

Üldjuhul põhinevad identiteedipoliitikad kodanike ja mittekodanike või teiste vastandlike (identiteedi)rühmade (nt rahvusrühmade, passiivsete ja aktiivsete kodanike) konfliktil, ent tuleb ette ka vähemusrühmade poliitilisi algatusi või vastandumist riigi(eliitide) ja ühiskonna (poliitikute ja kodanike) vahel. Nende vaatlemine on antud teooria kontekstis iseäranis oluline, kuna see võimaldab analüüsida erinevate identiteediprojektide iseloomu, nende omavahelisi suhteid ning teataval määral ka nende tekkemehhanisme. Samas on oluline jälgida ka nende normatiivset kuuluvust ning selle mõjusid.

Liberaalne käsitlus valitseva mõttelaadina on suhteliselt harmooniline konteiner, kuna jätab palju ruumi ka teistele käsitlustele. Sarnaselt liberaalkommunitaristidele mõistab liberaalne domineeriv kodanikkond vabariiklikku lähenemist propageerivaid kodanikke kui loomulikku osa ühiskonnast, omistamata nende tegevusele siiski väga palju tähelepanu. Samas võib tekkida probleeme eksklusiivsete kommunitaarsete identiteedirühmadega, kes esitavad erinõudmisi. Liberaalide eesmärk on sellises olukorras eeskätt enamuse negatiivseid vabadusi kaitsta, samuti teha võimalikult vähe erandeid erinevatele rühmadele. Samas võib antud käsitlus kutsuda esile pingeid kodanike ja mittekodanike vahel, kellest viimastele ei pruugi kõik õigused laieneda, ning kes võivad seeläbi moodustada tugeva kommunitaarsete rüh-

ma või muutuda indiviidi tasandil süsteemivaenulikuks, luues järjekindlalt seadustel põhinevale kodanikuidentiteedile vastuidentiteedi.

Liberaalkommunitariste võiks pidada vähemuste suhtes veelgi sallivamaks, kuna käsitlus pakub rühmadele eriõigusi ega lähtu ka vähemusküsimuse puhul nii jäigalt seadustest ehk eristusest kodanike ja mittekodanike vahel. Konservatiivne kommunitaarne lähenemine muudab aga kodanikuidentiteedi mittevalitsevatele rühmadele praktiliselt kättesaamatuks. Antud käsitlus seondub eeskätt väga tugeva „meie”-diskursusega, genereerides „teiste” seas reaktiivseid vastuidentiteete. Need vastuidentiteedid võivad seejuures erinevaid teisi identiteete ühendada ning genereerida sellega laiahaardelise konflikti ohtu, ometi samaaegselt suurt osa ühiskonnast ühendades.

Vabariiklik käsitlus on viimasest märksa avatum, kuid domineeriva käsitlusena loob väga sügava kodanikuidentiteedi, mis eeldab kõigi rühmade esindajate võrdset pühendumist, sarnaseid vaateid (mis formeeruvad hariduse baasil) ning suurt aktiivsust. See võib aga tähelepanuta jätta väiksemate rühmade erihuvide, kes tunnevad, et sügav vabariiklik kodanikuidentiteet hakkab ahistama nende teisi identiteete. Samuti võib see viia liberaalsemate ideaalidega kodanike võõrandumiseni, kes tõmbuvad teistesse elusfääridesse ning taaskord võib tekkida teatava rühma kodanike võõrandumise oht.

7. Kokkuvõtteks

Kaasaegset ühiskonda iseloomustab üha suurem sisemine keerukus, suurem spetsialiseerumine ning identiteetide paljusus (Giddens 2004). Samas eksisteerib eeskätt demokraatlikes ühiskondades endiselt teatav vajadus laialdase ühiskondliku sidususe säilitamiseks. Just sellist ühiskondlikku sidusust võiks pakkuda kodanikuidentiteet.

Samas on kodanikuidentiteet küllaltki delikaatne uurimisteema, kuivõrd sellega haakuvate hoiakute väljendamine ning tõlgendamine võib küsitlavale parajalt keerukaks osutuda. Nagu on näidanud käesolev arutelu, on kodanikuidentiteet äärmiselt mitmetahuline ning selle avaldumine võib olla tugevas sõltuvuses kontekstist. Seetõttu võib kodanikuidentiteedi mõistmise vajadusest lähtuvalt lugeda põhjendatuks ka kvalitatiivse analüüsi vajadust seniste kvantitatiivsete uuringute kõrval.

Käesolevas artiklis konstrueeritud raamistik on katse anda eksisteeriva teooria tasandil sissevaade kodanikuidentiteeti kui küllalt keerukasse konstrukti ning pakkuda välja teatavad pidepunktid, millest lähtuvalt seda analüüsida. Samuti avas töö teooriaga mitmeid horisonte, mille uurimine

võimaldaks kodanikuidentiteedi kui riigi ja ühiskonna vastastikmõjus toimuva projekti tundmaõppimisel kasu olla.

Lähtuvalt identiteediteooriast võime välja tuua sellised märksõnad nagu identiteedi individuaalsus või kollektiivsus, sügavus, alus (mille hulgas saab eristada nii rolle, isiklike omadusi kui kuuluvusi) ning seosed teiste identiteetidega, mida võiks kasutada lähtekohtadena ka empiirilises analüüsis.

Erinevad kodakondsuskäsitlused võimaldavad seda omalt poolt sisustada: tuua välja erinevaid praktikaid, väärtusi ning kuuluvusaluseid, millest lähtuvalt inimesed end kodanikuna identifitseerida võivad. Üheks selliseks oleks näiteks eristus liberaalse, vabariikliku ning kommunitaarse kodanikuidentiteedi ideaaltüübi vahel. Samuti võib normatiivse lähenemise kasutamine anda paremaid tulemusi kui lihtsalt oma kodanikusoorituse hindamine küsititava või intervjuueeritava poolt – kahtlemata on lihtsam vastata, milliseid rolle kodanik peaks vastaja hinnangul täitma ning kuidas teda iseloomustada võiks kui tunda end süüpinkina panduna, vastates, mida kodanikuna tehtud on. Samas võib ka normatiivi ning reaalsuse võrdlemine kõnekat materjali pakkuda.

Trihhotoomia liberaalne-vabariiklik-kommunitaarne pakub meile teatavad normatiivsed tervikpaketid, millest lähtuvalt saame vaadelda ka kodanikuidentiteeti puudutavat diskursiivset dünaamikat. Castelli eristus erinevate identiteedipoliitiliste strateegiate vahel on aktuaalne ka kodanikuidentiteeti puudutavates küsimustes. Legitimeerivate, vastanduvate ning projektiidentiteetide jaotus toob analüüsi dünaamilisuse ning tähendab potentsiaalselt erinevaid tulemeid ühiskondliku sidususe seisukohalt.

Oluline on ka meele pidada, et avalikkussfäär peegeldab eeskätt riigielitide ja erinevate ühiskonnarühmade vastastikmõjus sündivaid sisendeid individuaalse tasandi identiteedi konstrueerimisse, mis aga sellegipoolest on küllaltki mõjukad. Kodanikuidentiteedi konstrueerimise dünaamikale võimaldaks seega pilku heita avalikkussfääris artikuleeritavate (nt meedias esinevate) kodanikukuvandite ja seal kasutatavate strateegiate analüüs ning nende võrdlus mikrotasandil konstrueeritavate identiteetidega.

Allikad

- Almond, Gabriel; Verba, Sidney (1966). *The civic culture: political attitudes and democracy in five nations*. Princeton: Princeton University Press.
- Bauböck, Rainer (1998). *The Crossing and Blurring Boundaries of International Migration. Challenges for Social and Political Theory*. Kogumikus Bauböck, Rainer; Rundell John F. (toim). *Blurred Boundaries: Migration, Ethnicity, Citizenship*. Ashgate, Aldershot, Brookfield, Singapore, Sydney: Ashgate Publishing Group, lk 17-52.

- Bauböck, Rainer (2000). *Social and Cultural Integration in Civil Society*. Kogumikus McKinnon, Catriona; Hampsher-Monk, Iain (toim). *The Demands of Citizenship*. London, New York: Continuum, lk 91-121.
- Bauböck, Rainer (2001). *Recombinant Citizenship*. Kogumikus Woodward, Alison; Kohli Martin. *Inclusions and Exclusions in European Societies*. Routledge, lk 38-58.
- Bauböck, Rainer (toim 2006). *Migration and Citizenship: Legal Status, Rights and Political Participation*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bennett, Tony (1998). *Culture: A Reformer's Science*. St Leonard's: Allen&Unwin.
- Bennett, Andy (2005). In *Defence of Neo-tribes: A Response to Blackman and Hesmondhalgh*. *Journal of Youth Studies*, 8 (2), lk 255-259.
- Brubaker, Rogers, Cooper, Frederick (2000). *Beyond Identity*. *Theory and Society*, 29 (1), lk 1-47.
- Burke, Peter J (2003). *Relationships among Multiple identities*. Kogumikus *Identity Theory and Research*. York; Boston, Dordrecht; London; Moscow: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Calhoun, Craig (1994). *Social Theory and the Politics of Identity*. Kogumikus Calhoun, Craig. *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford; Cambridge: Blackwell Publishers lk 9-36.
- Castells, Manuel (1997). *The Power of Identity*. Cambridge: Blackwell Publishers.
- Curtin, Deane (2002). *Ecological Citizenship*. Kogumikus Isin, Engin F.; Turner, Bryan S. (toim). *Handbook of Citizenship Studies*. London: Sage.
- Dagger, Richard (2002). *Republican Citizenship*. Kogumikus Isin, Engin F.; Turner, Bryan S. (toim). *Handbook of Citizenship Studies*. London: Sage, lk 145-158.
- Danjoux, Olivier (2002). *L'état, c'est pas moi : reframing citizenship(s) in the Baltic republics*. Lund: Lund University Press.
- Delanty, Gerard (2000). *Citizenship in a Global Age. Society, Culture, Politics*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Delanty, Gerard (2003). *Citizenship in a Global Age: Society, culture, politics*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Giddens, Anthony (2004). *Modernity and self-identity : self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity.
- Faulks, Keith (2000). *Citizenship*. London and New York: Routledge.
- Goul Andersen, Jørgen, Hoff, Jens (2001). *Democracy and Citizenship in Scandinavia*. Basingstoke: Palgrave.
- Habermas, Jürgen (1986). *The theory of communicative action. Volume 1, Reason and the rationalization of society*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, Jürgen (1994). *Citizenship and National Identity*. Kogumikus van Steenberg, Bart (toim). *The Condition of Citizenship*, Sage Publications. London: Sage Publications, lk 20-35.
- Harrison, Lawrence E., Huntington, Samuel P. (2002). *Kultuur on tähtis. Kuidas väärtushinnangud kujundavad inimarengut*. Tallinn: Pegasus.
- Heater, Derek (1999). *What is Citizenship?* Cambridge, Malden: Polity Press.
- Heater, Derek (2004). *Citizenship. The Civic Ideal in World History, Politics and Education*. Third Edition. New York: Manchester University Press.
- Hesmondhalgh, David (2005). *Scenes or Tribes? None of the Above*. *Journal of Youth Studies*. 8 (1), lk 21-40.
- Isin, Engin F.; Wood, Patricia K. (1999). *Citizenship and Identity*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Isin, Engin F.; Turner, Bryan S. (2002) *Citizenship Studies: An Introduction*. Kogumikus Isin, Engin F.; Turner, Bryan S. (toim). *Handbook of Citizenship Studies*. London: Sage, lk 1-10.

- Janoski, Thomas; Gran, Brian (2002). Political Citizenship: Foundations of Rights. Kogumikus Isin, Engin F.; Turner, Bryan S. (toim). Handbook of Citizenship Studies. London: Sage, lk 13-52.
- Jenkins, Richard (1996). Social Identity. London, New York: Routledge.
- Jessop, Bob (1990). State Theory. Putting the Capitalist State in its Place. Oxfordshire: Polity Press.
- Joppke, Christian (1999). Immigration and the nation-state: the United States, Germany and Great Britain. Oxford: Oxford University Press.
- Joppke, Christian (2002). Multicultural Citizenship. Kogumikus Isin, Engin F.; Turner, Bryan S. (toim). Handbook of Citizenship Studies. London: Sage, lk 245-258.
- Joppke, Christian (2007). Transformation of Citizenship: Status, Rights, Identity. Citizenship Studies. 11(1), lk 37-48.
- Kalev, Leif (2004). Minimaalriik, rahvastervik või kaasatud kodanik? Kodakondsuse põhimõtted taasiseseisvunud Eesti poliitikas. Acta Politica. Lk 89-110.
- Kymlicka, Will (2001). Politics in the vernacular : nationalism, multiculturalism, and citizenship. Oxford: Oxford University Press.
- Lagerspetz, Mikko (2003). Kodanikuidentiteet ja poliitiline osalus. Kogumikus Vetik, Raivo (toim). Eesti inimarengu aruanne 2003 . Tallinn: TPÜ RASI.
- Lister, Ruth (2002). Sexual Citizenship. Kogumikus Isin, Engin F.; Turner, Bryan S. (toim). Handbook of Citizenship Studies. London: Sage, lk 191-208.
- Lister, Ruth (2003). Feminist Theory & Practice of Citizenship. Paper presented at the annual conference of the German Political Science Association, Mainz.
- Lotman, Juri (1999). Semiosfäärist. Tallinn: Vagabund.
- Luhmann, Niklas (1995). Social Systems. Stanford : Stanford University Press.
- Maffesoli, Michel (1995). The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society. London: Sage.
- Marshall, Thomas H. (1992) [1950]. Citizenship and Social Class. Kogumikus Marshall, Thomas H; Bottomore Tom. Citizenship and Social Class. London: Pluto Press, lk 1-51.
- Miller, Toby (2002). Cultural Citizenship. Kogumikus Isin, Engin F.; Turner, Bryan S. (toim). Handbook of Citizenship Studies. London: Sage, lk 231-244.
- Miller-Idriss, Cynthia (2006). Everyday Understandings of Citizenship in Germany. Citizenship Studies 10(5), lk 541-470.
- Mouritsen, Per (2005). The Republican Conception of Patriotism. Kogumikus Sicakkan, Hakan G. ; Lithman, Yngve G. (toim). Changing the Basis of Citizenship in the Modern State. Political Theory and the Politics of Diversit. Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press, lk 133-160.
- Oommen, Tharaieth Koshy (1997). Citizenship, Naionality and Ethnicity. Reconciling Competing Identities. Cambridge: Blackwell Publishers.
- Poggi, Gianfranco (2003). Citizens and the State: retrospect and prospect Kogumikus Skinner, Quentin; Stråth, Bo (toim). States and Citizens: History, Theory, Prospects. Cambridge: Cambridge University Press, lk 39-50.
- Reid, Herbert G. (2000). Embodying Ecological Citizenship: Rethinking the Politics of Grassroots Globalization in the.... Alternatives: Global, Local, Political. 25 (4), 439-467.
- Rikmann, Erle; Lagerspetz, Mikko; Pernik, Piret; Tuisk, Tarmo (2002). Poliitilise osaluse dilemma Eesti poliitilises kultuuris: kuulumus ja kodanikuidentiteet. Uurimuse raport: Tallinn. www.riigikogu.ee/doc.php?46224 (20.05.2008).
- Roche, Maurice (2002). Social Citizenship: Grounds of Social Change. Kogumikus Isin, Engin F.; Turner, Bryan S. (toim). Handbook of Citizenship Studies. London: Sage, lk 69-88.
- Rousseau, Jean-Jacques (1998) Ühiskondlikust lepingust ehk Riigiõiguse printsiibid. Tallinn: Varrak.

- Schuck, Peter H. (2002). Liberal Citizenship. Kogumikus Isin, Engin F.; Turner, Bryan S. (toim). Handbook of Citizenship Studies. London: Sage, lk 131-144.
- Shotter, John (1993). Identity and Belonging. Kogumikus Turner, Bryan S. (toim). Citizenship and Social Theory. London: Sage Publications, lk 115-138.
- Sicakkan, Hakan G. (2005). State Formation, Nation Building and Citizenship in Western Europe. Kogumikus Sicakkan, Hakan G. ; Lithman, Yngve G. (toim). Changing the Basis of Citizenship in the Modern State. Political Theory and the Politics of Diversity. Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press, lk 37-62.
- Sicakkan, Hakan G. ; Lithman, Yngve G. (2005). Changing the Basis of Citizenship in the Modern State. Political Theory and the Politics of Diversity. Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press.
- Skinner, Quentin (2003). States and the freedom of citizens. Kogumikus Skinner, Quentin; Stråth, Bo (toim). States and Citizens: History, Theory, Prospects. Cambridge: Cambridge University Press, lk 11-27.
- Stryker, Sheldon (2000). Identity Competition: Key to Differential Social Movement Participation? Kogumikus Stryker, Sheldon; Owens, Timothy J.; White Robert W. (toim). Self, Identity and Social Movement. Minneapolis; London: University of Minnesota Press, lk 21-40.
- Stryker, Sheldon; Owens, Timothy J.; White Robert W. (2000). Introduction: Social Psychology and Social Movements: Cloudy Past and Bright. Kogumikus Stryker, Sheldon; Owens, Timothy J.; White Robert W. (toim). Self, Identity and Social Movement. Minneapolis; London: University of Minnesota Press, lk 1-20.
- Taylor, Charles (1997). Philosophical Arguments. London: Harvard University Press.
- Tilly, Charles (1995). Citizenship, Identity and Social History. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, Charles (2003). Political Identities in Changing Politics. Social Research. 5 (2), lk 605-620.
- Tilly, Charles (2007.) Democracy. Cambridge, New York : Cambridge University Press.
- Vetik, Raivo; Taru, Marti; Nimmerfeldt, Gerli (2006). Reactive Identity Versus the EU Integration. Journal of Common Market Studies. 44(5), lk 1079-1102.
- Vihalemm, Triin (2002). Theoretical perspectives on the formation of new civic identity in Estonia. Kogumikus Heidmets, Mati; Lauristin, Marju (toim). The challenge of the Russian minority: emerging multicultural democracy in Estonia. Tartu: Tartu University Press, lk 165-173.
- Vihalemm, Triin (2005). Strategies of Identity Re-construction in Post-Soviet Estonia. Pro Ethnologia. 19, lk 59-84.
- Vihalemm, Triin (2008). Kultuurierinevused: identiteet ja väärtused. Kogumikus Heidmets, Mati (peatoim). Eesti inimarengu aruanne 2007 Tallinn: Eesti Koostöö kogu, lk 67-79.
- Woodwiss, Anthony (2002). Economic Citizenship: Variations and the Threat of Globalization. Kogumikus Isin, Engin F.; Turner, Bryan S. (toim). Handbook of Citizenship Studies. London: Sage, lk 53-68.
- Youniss, James; McLellan, Jeffrey A.; Yates, Miranda (1997). What We Know About Engendering Civic Identity. The American Behavioural Scientist. 40 (5), lk 620-631.
- Youniss, James, Yates, Miranda (1999). Roots of Civic Identity. London; Cambridge: Cambridge University Press.